

живота на победения, когато взема срещу него замяна: вместо да го убива без полза, той го убива изгодно за себе си. Така че той не само не е придобил над него някаква власт, свързана със силата, но състоянието на война между тях продължава, както и преди, самите им отношения са резултат на това състояние и прилагане на правото на война не предполага никакъв мирен договор. Те са сключили споразумение; така да бъде: но това споразумение не само не премахва състоянието на война, а предполага неговото продължаване.

И така, от която и страна да разглеждаме нещата, правото на робство е недействително не само защото е незаконно, но защото е абсурдно и не означава нищо. Думите робство и право си противоречат, те взаимно се изключват. Дали ще бъдат казани от човек на човека, или от човек на цял народ, винаги еднакво безсмислено ще звучат думите: аз сключвам с тебе споразумение, което е изцяло в твоя вреда и изцяло в моя полза. И ще го спазвам дотогава, докато ми харесва, и ти ще го спазваш дотогава, докато ми харесва.

Глава пета

За това, че винаги трябва да се връщаме към едно първоначално споразумение

Дори да се съгласях с всичко, което отрекох досега, привържениците на деспотизма пак не биха спечелили много от това. Винаги ще има голяма разлика между това да подчиниш множество и да ръководиш общество. Ако един-единствен човек постепенно зароби пръснати тук и там хора, колкото и многобройни да са те, аз виждам в случая само господар и роби, а съвсем не народ и неговия ръководител; това е, ако щете, струпване на хор (agrégation),

но не и сдружение (association); тук няма нито обществено благо, нито политическо тяло. Дори да покори половината свят, такъв човек си остава частно лице; отделен от интересите на другите, неговият интерес си остава частен интерес. Ако същият този човек внезапно загине, след него империята му остава пръсната и без връзка, както дъбът, след като изгори, се разпада и превръща в купчина пепел.

Един народ, казва Гроциус, може сам да се даде на някой цар. Според Гроциус излиза, че народът е народ, преди още да се е дал на царя. Но самото това отдаване е граждански акт, той предполага обществено обсъждане. Така че преди да разгледаме акта, чрез който даден народ си избира цар, би било добре да разгледаме акта, чрез който народът става народ, тъй като този акт по необходимост предхожда другия, той е истинската основа на обществото.

И действително, ако нямаше предварително споразумение (condition), освен ако изборът е бил единодушен, в какво би се изразило задължението на малцинството да се подчинява на избора на мнозинството и откъде-накъде сто души, които искат един господар, ще имат право да гласуват за десетимата, които не искат никакъв господар? Законът за мнозинството на гласовете сам по себе си е споразумение и предполага поне веднъж наличието на единодушие.

Глава шеста

За общественото съглашение

Представям си хората, стигнали до етапа, когато пречките, възпрепятстващи тяхното запазване в природно състояние, със своето противодействие взимат връх над силите, които всеки индивид може да употреби, за да се задържи в това състояние. Тогава първобитното състояние не може повече да

продължава и човешкият род би загинал, ако не бе променил своя начин на съществуване.

Тъй като обаче хората не могат да създават нови сили, а могат само да обединяват и да ръководят съществуващите, те нямат вече друг начин да се съхранят, освен като се съберат и образуват сбор от сили, способен да надвие съпротивата, като пускат тези сили в ход чрез един само двигател и ги карат да действуват съгласувано.

Този сбор от сили може да се роди само от съместното участие на много хора: но тъй като силата и свободата на всеки човек са първите оръдия за собственото му опазване, би ли могъл той да ги отдаде, без да си навреди, без да занемари грижите, които дължи на себе си? С оглед на моята тема тази трудност може да се изрази по следния начин:

„Да се намери форма на съдружие, която да защитава и закриля с цялата обща сила личността и имота на всеки член на съдружието и чрез която всеки се обединява с всички, но слуша себе си и остава свободен както преди.“ Този е основният проблем, който Общественият договор разрешава.

Клаузите на този договор са до такава степен определени от природата на самия акт, че и най-малката промяна би ги направила излишни и безвъздействени; така че, макар може би никога да не са били изрично превъзгласявани, навсякъде те са едни и същи, навсякъде се приемат и признават негласно; до момента, в който общественото съглашение бъде нарушено и всеки си възвърне първоначалните права и възстанови природната си свобода, загубвайки договорната свобода, заради която се е отказал от природната.

Естествено всички клаузи се свеждат до една-единствена, а именно: пълното отчуждаване на всеки член на съдружието с всичките му права в полза на цялата общност. Защото, първо — тъй като всеки се дава изцяло, условното е еднакво за всички; а щом условното е еднакво за всички, никой няма интерес да го прави тежко за другите.

Нещо повече — тъй като отчуждаването е безревервно, съюзът е толкова съвършен, колкото изобщо

може да бъде, и нито един член на съдружието няма какво повече да иска; защото, ако частните лица запазеха някакви права, при липсата на едно общо висшестоящо лице, което да отсъжда между тях и другите, всеки би бил в известно отношение сам съдия на себе си и скоро би започнал да се домогва до това право във всяко отношение — тогава природното състояние би продължило и съдружието неизбежно би станало тиранично или излишно.

Най-после, тъй като всеки дава себе си на всички, той не се дава никому; и понеже всеки ще има върху всеки друг член на съдружието същото право, което сам му е отстъпил над себе си, всеки печели равностойността на всичко, което губи, и повече сила, за да опази онова, което има.

Така че очистим ли общественото съглашение от онова, което не е негова същност, ще видим, че то се свежда до следното: *Всеки един от нас влага в съдружието своята личност и цялата си мощ под върховното ръководство на общата воля; и всички ние като цяло възприемаме всеки член като неделима част от цялото.*

И веднага на мястото на частната личност, на отделния договарящ, този акт за съдружие създава едно морално и колективно тяло, съставено от толкова членове, колкото гласа има общото събрание, което със същия този акт получава своето единство, своето общо аз, своя живот и воля. Тази обществена личност, възникнала от обединяването на всички останали, някога се е наричала град (cité)*,

* Истинският смисъл на тази дума почти изцяло се е загубил у съвременните хора; повечето от тях наричат град селището, а жителите му — граждани (citoyens). Те не знаят, че къщите правят селището, но гражданите правят „града“. Тази грешка навремето струва скъпо на картагенците. Никъде не съм чел поданиците на някой владетел да бъдат наричани *cives*, дори не и в древността при македонците, нито в наши дни при англичаните, макар че те са по-близо до свободата от всички други. Единствени французите твърде своенисно наричат себе си „граждани“, защото, както личи от техните речници, те изобщо нямат пред-

а днес носи името *Република* или *политическо тяло*; когато то е пасивно, членовете му го наричат *Държава*, когато е активно — *Суверен*, когато го сравняват с подобните нему — *Власт*. Що се отнася до членовете на съдружнито, те възприемат колективното име народ, а поотделно се наричат *граждани* в качеството си на участници в суверенната власт и *поданици* — като подчинени на законите на Държавата. Но тези термини често се смесват и се употребяват един вместо друг; достатъчно е да умееш да ги различаваш, когато са употребени с необходимата точност¹⁷.

Глава седма

За суверена

От това определение личи, че актът на сдружаване съдържа взаимно задължение между общността и частните лица и че всеки индивид, договаряйки се, така да се каже, сам със себе си, се задължава двойко, а именно: като член на суверена спрямо частните лица и като член на държавата — спрямо суверена. Но принципът на гражданското право, според който никой не е длъжен да изпълнява задължения, поети към самия себе си, в случая е неприложим; защото има доста голяма разлика между то-

става за истинския смисъл на термина, иначе, присвоявайки си незаконно това име, те биха се провинили в обида срещу величеството: при тях това име изразява не право, а добродетел. Когато Боден¹⁶ се опита да говори за нашите граждани и буржоа, той направи груба грешка, вземайки едините за другите. Г. Д'Аламбер не се излъга в това отношение и в статията *Женева* много ясно разграничи четирите категории (дори пет, ако сметнем обикновените чужденци), съществуващи в нашия град, само две от които съставляват републиката. Никой друг френски автор, доколкото ми е известно, не е разбрал истинския смисъл на думата гражданин. (Бел. на Русо.)

ва да се задължиш към себе си или към едно цяло, от което си част.

Трябва да отбележим още, че общественото съсъждане, което може да задължи всички поданици спрямо суверена, в резултат на двата различни подхода към всеки един от тях, не може но обратната причина да задължи суверена спрямо самия него и следователно противно на природата на политическото тяло е суверенът сам да си налага закон, който не може да наруши. Тъй като суверенът подхожда към себе си от една-единствена гледна точка, той се намира в положението на частно лице, което договаря само със себе си; откъдето става ясно, че няма и не може да има каквото и да било основен закон, задължителен за народното тяло; дори и общественият договор¹⁸. Където не означава, че това тяло не може да поема спрямо други лица задължения, стига те да не накърняват този договор, защото спрямо чужденеца той се отнася като обикновено същество, като индивид.

Но тъй като политическото тяло или суверенът дължи своето съществуване единствено на светостта на Договора, той не може никога да се задължава дори спрямо другите с нещо, което нарушава този първоначален акт, като например да отчуждава част от себе си или да се подчинява на друг суверен. Да наруши акта, чрез който съществува, би означавало да се самоунищожи, а нищото не произвежда нищо.

Щом множеството се обедини по този начин в едно тяло, не може да се навреди на един от неговите членове, без да бъде засегнато цялото тяло; още по-малко — да се навреди на тялото, без това да се отрази на неговите членове. Ето как и дългът, и интересът задължават еднакво двете договарящи страни да си помагат взаимно, и едни и същи хора трябва да се стремят да обединят в тази двойна връзка всички произтичащи от нея предимства.

А понеже суверенът е образуван само от частните лица, които го съставляват, той няма и не може да има интерес, противоположен на техния; следователно суверенната власт няма нужда от перъчици пред поданиците, защото не е възможно тялото да

иска да вреди на всички свои членове, и ние ще видим по-нататък, че то не може да вреди никому в частност¹⁹. С факта, че съществува, суверенът винаги е това, което трябва да бъде.

Не така стои обаче въпросът с отношението на поданиците към суверена, защото въпреки общия интерес нищо не му гарантира, че те ще изпълняват поетите задължения, ако той не намери начини да си осигури тяхната вяност.

И наистина всеки индивид може като човек да има своя частна воля, различна или противна на общата воля, която той има като гражданин. Неговият частен интерес може да му говори нещо съвсем различно от общия интерес; неговото абсолютно и по природа независимо съществуване може да го накара да гледа на своето задължение към общото дело като на безвъзмезден принос, чиято загуба няма да навреди на другите толкова, колкото ще натези на самия него изплащането на това задължение; и гледайки на моралната личност²⁰, каквато е Държавата, като на рожба на разума, защото тя не е човек, той би ползувал гражданските си права, без да иска да изпълнява задълженията си на поданик; една неправда, чието развитие би предизвикало гибелта на политическото тяло.

Така че за да не бъде общественото съглашение празна формалност, то съдържа негласно задължението, което единствено може да вдъхне сила на другите задължения; който откаже да се подчинява на общата воля, ще бъде принуден към това от цялото тяло; което означава само едно — че ще го принудят да бъде свободен; защото такова е условието, което, отдавайки отделния гражданин на родината, го огражда от всякаква лична зависимост; в това условие се крие тайната и двигателят на политическата машина; то единствено придава законна сила на гражданските задължения, които без това биха били абсурдни, тиранични и предмет на най-големи злоупотреби.

Глава осма

За гражданското състояние

Преминаването от природното състояние в гражданско предизвиква у човека твърде забележителна промяна, заменяйки в неговото поведение инстинкта със справедливостта, и придава на постъпките му нравствен характер, какъвто са нямали по-рано. Едва след като гласът на дълга замести физическия подтик, а правото — пожеланието, човекът, който дотогава е гледал само себе си, се вижда принуден да действа въз основа на други принципи и да се съветва със своя разум, преди да послуша наклонностите си. Макар това състояние да го лишава от редица предимства, дадени му от природата, в замяна той спечелва други толкова големи, неговите способности се упражняват и развиват, представите му се разширяват, чувствата му се облагородяват, цялата му душа се възвишава до такава степен, че ако злоупотребите с това ново положение често пъти не го принижават под положението, от което е излязъл, той би трябвало непрекъснато да благославя щастливия миг, който го е измъкнал оттам завинаги и от тъпо и ограничено животно го е превърнал в разумно същество и човек.

Да приведем цялата тази равностетка до лесни за сравняване величини. По силата на обществения договор човек губи своята природна свобода и неограниченото право над всичко, което го блазни и което може да постигне; срещу това той печели гражданска свобода и собственост над всичко, което притежава. За да не се заблудим във тези обезщетявания, налага се да правим разлика между природната свобода, чийто единствени граници са силите на индивида, и гражданската свобода, чийто предел е общата воля; между притежанието, произтичащо от употреба на сила или от правото на първонастанилия се, и собствеността, която може да се основава само на надлежно издаден документ.

Освен казаното дотук към придобивките на гражданското състояние би могла да се прибави моралната свобода, която единствена прави човека действително господар на себе си; защото подтикът, който идва само от желанието, е робство, докато подчинението на закона, който човек сам си предписва, е свобода. Но аз прекалено много говорих по този въпрос, а в случая философският смисъл на думата свобода не влиза в моята тема.

Глава девета

За имущественото владение

Когато се образува общността, всеки неин член ѝ дава себе си такъв, какъвто е в момента, заедно с всичките си сили, част от които са притежаваните от него имущества. Не защото посредством този акт притежанието, преминавайки от един ръце в други, променя своята природа и става собственост в ръцете на Суверена; но тъй като силите на гражданската община (града — б. пр.) са несравнимо по-големи от тези на отделната личност, общественото притежание е по-силно и по-неотменимо, без да е по-законно поне по отношение на чужденците. Защото държавата е господар на всички имущества на своите членове по силата на обществения договор, който в държавата служи за основа на всички права; по отношение на другите страни тя може да бъде такъв господар само с правото на първонастанилия се, което е получила от частните лица.

Правото на първонастанил се, макар да е по-реално от правото на по-силния, става истинско право, едва след като бъде установено правото на собственост. Всеки човек естествено има право на всичко, което му е необходимо, но позитивният акт, който го прави собственик на някакво имущество, го изключва от всичко останало. След като неговият дял е обособен, той трябва да се ограничи с него и няма

вече никакво право над общото владение. Ето защо всеки човек в обществото (*homine civil*) уважава правото на първонастанилия се, което е толкова слабо в природното състояние. В това право по-малко уважават онова, което е на другия, отколкото онова, което не е свое собствено.

Общо взето, за да се утвърди върху даден участък земя правото на първонастанилия се, са необходими следните условия. Първо, още никой да не се е заселил на тази земя; второ, да бъде заета само такава част от нея, каквато е необходима за собствено препитание, и на трето място, владението върху нея да се установи не по силата на някаква празна церемония, а чрез труд и обработване — единственият белег на собственост, който при липса на правни документи трябва да бъде зачитан от другите.

И действително, да се даде на нуждата и на труда правото на първонастаняване няма не означава да се разпростре това право дотам, докъдето може да стигне? Може ли да не се поставят граници на това право? Достатъчно ли е да стъпиш на един общ участък, за да се обявиш веднага за негов господар? Достатъчно ли е да притежаваш необходимата сила, за да отстраниш за известно време другите хора от това място, за да им отнемеш правото да се върнат някога там? Как другояче един човек или един народ може да заграби огромна територия и да лиши от нея целия човешки род освен чрез наказуемо узурпиране, след като този акт отнема на останалите хора мястото за живеене и храните, които природата им дава за общо ползване? Когато Нуньес Балбоа²¹ завладял бреговете на Южно море и цяла Южна Америка в името на кастилската корона, това достатъчно основание ли е било, за да бъдат всичките им жители лишени от права над тези земи и всички други владетели в света от достъп до тях? Подобни церемонии са се повтаряли неведнъж, и то доста безпредметно, така че на католическия крал не му оставало нищо друго, освен да завладе наведнъж от своя кабинет цялата вселена, като евентуално впоследствие изключи от своите вла-

дения онова, което дотогава е било притежавано от други владетели.

Става ясно как, събрани и допиращи се една до друга, земите на частните лица стават обществена територия и как правото на суверенитет, шом се разпростре от поданиците върху земята, която те заемат, става едновременно действително и лично; а това поставя притежателите в положение на по-голяма зависимост и превръща техните собствени сили в гаранция за верността им. Едно предимство, което древните монарси, изглежда, не са разбрали добре: те се наричали царе на персите, на скитите, на македонците и, изглежда, са виждали в себе си по-скоро вождове на хора, отколкото господари на страни. Днешните по-умело наричат себе си крале на Франция, на Испания, на Англия и пр. Като държат по този начин земята, те са напълно сигурни, че държат и нейните жители.

Своеобразието на това отчуждение е, че като приема имуществата на частните лица, общността не само не ги лишава от тях, но им осигурява и законното притежание, променя узурпацията в истинско право и ползването — в собственост. И тъй като притежателите се смятат пазители на общественото благо, техните права се зачитат от всички членове на държавата и тя ги пази с всичките си сили против чужденеца, и чрез отстъпка, изгодна за обществото, а още повече за самите тях, те си възвръщат, така да се каже, всичко, което са дали. Този парадокс лесно може да се обясни с разликата между правата, които суверенът и собственикът имат върху една и съща земя, както ще видим по-долу.

Може да се случи също така хората да започнат да се обединяват, преди да притежават нещо, и след като завладеят достатъчна за всички земя, да я ползват общо или да си я поделят, било по равно, било по размери, установени от суверена. По какъвто и начин да се извърши това приобретяване, правото на всяко частно лице върху неговото собствено парче земя е подчинено винаги на правото на общността над всички, без което не би имало нито здравя

обществени връзки, нито реална сила в упражняването на суверенитета.

Ще завърши тази глава и тази книга с една забележка, която трябва да служи като основа на всяка социална система; вместо да унищожава природното равенство, основното съглашение, напротив, заменя с едно морално и законно равенство физическото неравенство, което природата е могла да създаде между хората, и те, макар че могат да бъдат неравни по сила и по ум, стават равни до един чрез съглашение и по право*.

Край на първа книга

КНИГА ВТОРА

Глава първа

Суверенитетът е неотчуждаем

Първата и най-важна последица от установените погоре принципи е, че единствена общата воля може да ръководи силите на държавата съобразно с крайната цел на нейното учредяване, а тя е общото благо. Защото, ако противоположността между частните интереси е наложила създаването на обществото, единствено съгласуването на същите тези интереси е могло да го направи възможно. Именно общото в тези различни интереси образува социалната връзка; и ако нямаше точка, в която всички интереси да се съ-

* При лошите управления това равенство е само привидно и илюзорно; то служи единствено за да задържа бедния в неговата нищета и да пази на богатия всичко заграбено. На практика законите винаги са полезни за собствениците и вредни за ония, които нямат нищо. Откъдето следва, че общественото състояние е изгодно за хората само дотогава, доколкото всички притежават по нещо и никой няма нищо в излишък. (Бел. на Русо.)